

ОСВІТА ЯК ОЗНАКА ГЕНДЕРНОЇ СТРАТИФІКАЦІЇ ЖІНОК В УСРР В 1920–1930-ТІ РОКИ

М. С. Вороніна

Вороніна М. С. Освіта як ознака гендерної стратифікації жінок в УСРР в 1920–1930-ті роки. Освіта є невід’ємною складовою соціальної та економічної стратифікації будь-якої людини, а тим більше представниць жіночого гендеру в патріархальному суспільстві. Більшовики, встановлюючи свою владу, велику увагу приділяли освіті всіх рівнів; значна частина даної реформи була контраверсійною, деякі заходи надто міфологізовані в історіографії. Головна ідея цього дослідження – показати доступ до різних рівнів освіти «нової жінки» і «попутниць», й з’ясувати, чи стала професійна освіта засобом горизонтальної та вертикальної мобільності.

Ключові слова: освіта; гендерна стратифікація; «нова жінка».

Вороніна М. С. Образование как признак гендерной стратификации женщин в УСРР в 1920–1930-е годы. Образование является неотделимой составной социальной и экономической стратификацией любого человека, а тем более представительниц женского гендера в патриархальном обществе. Большевики, устанавливая свою власть, огромное внимание уделяли образованию всех уровней; значительная часть данной реформы была противоречивой, некоторые действия – слишком мифологизированы в историографии. Главная идея этого исследования – показать доступность различных уровней образования для «новой женщины» и «попутниц» и выяснить, стало ли профессиональное образование способом горизонтальной и вертикальной мобильности.

Ключевые слова: образование; гендерная стратификация; «новая женщина».

Voronina M. S. Education as an Attribute of Gender Stratification of Women in the Ukrainian SSR in the 1920-1930s. Education is an inseparable part of the socio-economic stratification of any person, let alone female gender representatives in the patriarchal society. The Bolsheviks established their authority and paid great attention to education of all levels. A significant part of this reform had of controversy and some of the actions had mythified in the historiography. The main thesis of this study is to show the availability of different levels of education for the “New woman” and “fellow travelers”, and whether professional education has become a way of horizontal and vertical mobility.

Keywords: education; gender stratification; “new woman”.

Складність висвітлення цієї теми в порівнянні з попередньою епохою полягає, як це не парадоксально, у досягненнях певної гендерної рівності: з 31 травня 1918 постановою народного комісаріату освіти РСФРР у всіх типах навчальних закладів було запроваджено спільне навчання; зі встановленням радянської влади вона розповсюдилась і на УСРР (й діяла до 1 вересня 1943 р., коли знову було запроваджена гендерно-сегреговане навчання в містах, для сільської місцевості це було фінансово не можливо). До цього моменту спільне навчання певною мірою було винятком, який стосувався парафіяльних шкіл та комерційних професійних навчальних закладів різних рівнів із приватним капіталом; періодично жінки допускались у статусі вільнослухачок до університетів. Таким чином, коли існує гендерна сегрегація в освіті, то й гендерна дискримінація лежить на поверхні через відсутність прав; зміна ж цієї парадигми приводить до наступної хвилі фемінізму після набуття прав – отримання рівних можливостей для реалізації цих самих прав. Складність роботи дослідників полягає саме в латентності повсякдення.

Безперечно, що ця тематика не може оминати радянську історіографію, втім вона вкрай заідеологізована з ось цим постійним цитуванням В. Леніна «Створення мережі дошкільних закладів: ясел, садків, вогнищ й т.п. з метою поліпшення суспільного виховання та розкріпачення жінки», але в сьогоднішній ситуації більш цікавим є місце розташування такої фундаментальної праці як «Народное образование в СССР»¹ на цілком обивательському російському сайті для батьків OCR Detskiysad.Ru. З останніх освітніх студій, що здійснювались у антропологічному напрямку, є робота О. Рябенко присвячена студентству². Питання ж освіти як ознаки гендерної стратифікації авторка аналізувала ще

понад п'ятнадцять років тому: якраз щодо попереднього хронологічного періоду³; відповідно, наша розвідка є логічним продовженням з метою прослідкувати гендерні аспекти в динаміці історичних подій.

Перша хвиля фемінізму на теренах Російської імперії досягла своєї кульмінації в 1917 році, вже в Лютневій революції жінки відіграли не останню роль⁴, коли в проектах реформ у всіх сферах життя в більшому або в меншому обсязі почали враховувати гендерний аспект. На теренах України питанням освіти ще у квітні зайнялась Центральна Рада, яка одразу поставила на контроль призначення проукраїнських діячів на посади попечителів в регіонах. Зрозуміло, що першочерговим завданням була українізація, тим паче, що за впровадження загальної обов'язкової освіти, вона стає ще більш актуальною, бо навчання краще сприймається рідною мовою. І в цьому контексті цікавим є той факт, що в стенограмі засідання від 27 квітня 1917 року містилась інформація, що: «На [Харківському] губернському з'їзді вчителів делегатка з початкової школи виступила з доповіддю, в якій зазначила, що батьки цієї школи висловились за укр[аїнську] школу»⁵. Цікава вона саме тим, що збережені всі гендерні маркери, немає негативних конотацій – тобто емансипація українського політикума вже досягла потрібного рівня, оскільки економічно незалежна жінка може собі дозволити активну громадську і патріотичну позицію. Саме на цьому засіданні одностайно була проголосована пропозиція про утворення Всеукраїнської шкільної ради, яка координувала свої дії із Товариством шкільної освіти та Всеукраїнськими шкільними з'їздами. На 2-му з'їзді (10–12 серпня 1917 р.) була прийнята «Програма єдиної української школи», яка забезпечувала вільне навчання дітей від нижчої до середньої та вищої школи⁶.

У наступні буремні роки кардинально концепція не змінювалась, і гендерна сегрегація з імперських часів не відновлювалась навіть за денікінців, оскільки, як мінімум, було економічно не вигідно засновувати окремі школи для дівчаток і хлопчиків. Тим більше, що забезпечення українськими підручниками йшло через кооперативні спілки, для яких характерною була оптимізація своїх витрат і відсутність гендерної дискримінації. Цілком це можна прослідкувати за спогадами активного діяча Полтавського просвітнього союзу Д. Солов'я: «Гурт харківських українців, використовуючи наш досвід, і собі повів акцію за створення Просвітнього Союзу. Представниця активу, Ганна Павлівна Могилянська, сестра мого товариша по шкільному гуртку, приїздила в Полтаву ознайомитися, як практично ми провадимо справу, та шукати підтримки полтавської кооперації, бо харківські кооперативні центри перебували в полоні «єдиноділимівців» різних кольорів і сподіватися від них допомоги не доводилося»: і в 1920 році «Українська культура» в Харкові ще точно існувала»⁷.

Тільки на початку 1920-х років радянська влада, як тільки відчула себе впевненіше, почала офіційно закривати всі громадські організації і націоналізувати освітні заклади, але не в концепції більшовиків було відмовлятися від гендерної рівності. Більше того, як радикальне крило соціал-демократів, вони взяли на озброєння радикальні ідеї фемінізму і курс на остаточне розкріпачення жінок, а «заднім числом» приписали собі усі досягнення ліберального фемінізму (виборчі права, доступ до всіх рівнів освіти, сумісне навчання). «Нова жінка» мала працювати, бути писемною, комуністкою, активісткою, створювати «краплі молока», пральні, ідальні, ясла, дитячі садочки та інтернати, за чотири місяці «справлятися» з вагітністю та пологами. Тільки от вся ця теорія, створена Інесою Арманд (невісткою московського купця І гільдії) та Олександрою Коллонтай (дочкою та дружиною генералів) важко узгоджувалась із реальною повсякденністю, особливо після світової, національно-визвольної, громадянської війн.

У перші роки радянська влада не здатна була побудувати нові школи, а старих категорично не вистачало. Приміром, дослідниця К. Кобченко зазначала: «Кількість жіночих гімназій в українських губерніях Російської імперії стрімко зросла на початку ХХ ст.: якщо у 1873 р. їх було 18, то у 1905 р. – вже 122... Найбільше середніх шкіл для жінок припадало на Херсонську та Харківську губернії... Утім більш густонаселеними були Київська та Подільська... [Вони] залежали від активності місцевих громад і окремих меценатів, на яких, головним чином, і покладалося завдання організації середніх шкіл»⁸. Тобто, як бачимо, успіхи нібито значні, втім для філантропів, а не для держави, яка не спромоглась скомпенсувати дисбаланс у колишній Гетьманщині, особливо якщо розгля-

дати все це в контексті гендерної стратифікації. Дуже невелика частка дівчат закінчили ці учбові заклади, а ще менше потім отримали професійну освіту, в тому числі й педагогічну. Тобто на момент, коли був проголошений декрет від 26 грудня 1919 року про ліквідацію неписьменності населення від 8 до 50 років і була створена Всеросійська надзвичайна комісія з ліквідації неписьменності 19 червня 1920 року, професійних педагогів було надто мало, а з досвідом ще менше. І на момент утворення на теренах Радянської України в 1923 році мережі товариства «Геть неписьменність» ситуація кардинально не покращилась.

На папері радянська влада генерувала дуже багато ідей. Уже в березні 1920 року в звітах сумського жінвідділу зазначалось: «3. Відділом робітниць організовані курси початкової писемності, куди першою чергою приймаються всі делегатки і червоні курсантки, а потім усі бажаючі робітниці й члени професійних спілок»⁹. Пройшли лише лічені місяці від чергової зміни влади, тому важко повірити в правдивість цього тексту, що нібито навіть лояльне до більшовиків жіноцтво одразу відізналось на цю ініціативу; острах чергової зміни влади, напевно, стримував населення від співпраці.

Рівень писемності в українських регіонах був нижчим, ніж в російських не в останню чергу саме через російську мову викладання, навіть за переписом 1926 року дорівнював 57,5%, відповідно у жінок нижче 35,2%, ніж у чоловіків, через патріархальні етно-психологічні особливості батьків (син вважався майбутнім годувальником, а дочка все одно мала через заміжжя піти до іншої родини, але насправді дівчата більше були потрібні в домашньому господарстві, особливо, якщо їм не щастило народитися старшими – однозначно ставали няньками для молодших, а за відсутності поширення контрацепції дітородний вік тривав у середньому до 50 років, тому через цей «статус» старшої дочки проходили до заміжжя всі). Можливо, тому Наркомпрос УСРР діяв більш радикально, ніж така установа в РСФРР: скасування університетів; з 28 серпня 1920 року перебудова дореволюційних вчительських семінарій у трирічні вищі педагогічні курси (вже у 1921 діяло 100 трирічних і понад 130 короткотермінових), які мали статус вишів¹⁰. Але ми маємо розуміти, що чисельність слухач(ок)ів коливалась в межах 100 осіб, тобто це не вирішувало проблему кадрів у початковій школі навіть тієї місцевості, де знаходився даний заклад.

Щодо гендерного питання, то ситуація була надто неоднозначна: ще до революції професія вчителя початкової школи була вже надто фемінізована, банально жінки не мали право викладати десь окрім початкової і, відповідно, там була найнижча заробітна платня (як правило, фемінізація будь-якої професії означає, що вже відбулась її маргіналізація, тобто для чоловічого гендеру розширились вакансії на інших більш високооплачуваних посадах). Таким чином, з остаточним встановленням радянської влади на цих курсах навчались переважно дівчата, до того ж їх не рідко облаштували на базі жіночих гімназій, як це було на початках із Бердянськими педагогічними курсами. І саме завдяки останньому факту ми можемо побачити у викладацькому складі жінок-лекторів, приміром, на 1 жовтня 1922 року п'ять із чотирнадцяти віком від 24 до 55 років [підраховано нами – *М.В.*], тобто всі вони здобули відповідну освіту та професійно реалізувались до встановлення радянської влади¹¹. Але в тому ж році, за даними Запорізького обласного архіву, випуску через голод не було, відновили навчання 35, прийняті за іспитами 11 і переведені з місцевих професійних навчальних закладів 11¹². Забігаючи наперед, у тому ж Бердянському педагогічному закладі протягом наступних років жінок-лекторів стає все менше, і вперше керівниця в педтехнікумі з'явилась у березні 1935 року – Даниловська (при цьому, слід зазначити, що у серпні 1932 року відкрито Педінститут і, судячи зі справи № 340 21/ХІІ 1934 року, директором ще був Авраменко і до цього моменту відбувались суперечки про розділ майна; певний час було спільне керівництво в педагогічних закладах двох рівнів¹³). Менше з тим, за підрахунками дослідника Г. Єфіменко, у 1922 році серед вчителів було 52,2% жінок, а в 1927 – 55,8%, й помітніше гендерне зростання спостерігалось у місті – майже на 8% (з 53,6% до 62,3%), а головною відмінністю наприкінці 1920-х років від сьогодення була наявність аж 38,1% груповодів чоловічої статі (вчителі початкових класів)¹⁴. Це саме те, до чого в ХХІ столітті вже частково перейшли на Заході, а у нас тільки бурхливо обговорюються поодинокі випадки як сенсація.

Слід зазначити, що з розгортанням непу і проведенням демобілізації ринок праці різко звузвився й розпочався зворотній процес маскулінізації багатьох сфер народного госпо-

дарства, а рівень безробіття серед жінок, що були членами профспілок і офіційно зареєстрованих на біржі праці, на середину 1920-х років досяг 40%. Утім, рівень безробіття серед не зареєстрованих працівниць, яких в рази більше важко уявити, оскільки усього в 1926 році в професійних спілках УСРР нараховувалось 993 457 осіб обох статей, а в 1929 – 1 812 784 осіб (від директорів до прибиральниць та двірників)¹⁵, з огляду на те, що в році всього проживало на цих теренах 28 327 190 (чоловіків – 13 707 146, жінок – 14 620 044), міського – 5 186 611, сільського – 23 140 579¹⁶. Цілком можливо, що не дивлячись на ліквідаторські настрої на всіх рівнях влади, жінвідділи при партійних комітетах не закрили саме через те, що жіноцтво катастрофічно втрачало всі свої здобутки, вимушено повертаючись до приватної сфери, де контроль над ними зводився до нуля. Дослідниця С. В. Маркова стверджує: «У 1924 р. було зафіксовано зниження смертності жінок на тлі зростання смертності чоловіків, а також найвищу кількість сільських удовиць у Європі (у всіх вікових групах населення жінок-удів було значно більше, ніж чоловіків, приблизно в сім разів, це свідчить не лише про суттєве зростання смертності серед дорослих чоловіків, але й також про те, що жінкам-удовицям на селі було досить важко вийти заміж)»¹⁷.

Головне пам'ятати, що коли мова йде про «сільське населення», то це понад 80% населення УСРР у довоєнний період. Тому виникає питання: чи здатна удовиця надати освіту всім своїм дітям, які для неї потенційна опора в старості... Тому, напевно, так само прагнула в першу чергу дати освіту синам, але це все одно не означало ще масовості, бо після голоду 1921–1922 років економічне життя кардинально не поліпшилось. У листопаді 1928 року, приміром, студенти Бердянського педагогічного технікуму, заручившись гарантією альма-матер, брали кредит за рахунок відрахувань зі стипендії «...на необхідні речі взуття, одягу й т. ін... в Місьробкоопі», оскільки рівно за три роки до цього стипендія від місцевого бюджету дорівнювала 16 крб. 50 коп., а «життя в гуртожитковому одному студентові коштує 12 крб. (світло, опалення, помешкання, сніданок, обід, вечеря)», утім до 1930 року вона не збільшувалась, але з'явилась ще державна стипендія – 27 крб.¹⁸ Але в 1927 році повернулася карткова система на продукти, відповідно постачання студентських їдалень погіршилось, і «нестачу калорій» можна було поповнити тільки на чорному ринку за завищеними цінами.

На цьому тлі ще й повертають платне навчання в професійних середніх та вищих навчальних закладах, при цьому більшовики самі створюють замкнене коло: ті, хто здатні платити, зрозуміло, відносились до ворожих страт суспільства («попутниць»), тому ідеологічно не підходили на роль «нової людини» (про всі ці перепиті ідеології та злиднів дуже докладно дослідила О. Рябченко¹⁹). Але навіть якщо у абітурієнтки було «правильне» походження, як це було у головної героїні в фільмі О. Каплера «Студентка» (ще одна назва «Право на жінку») 1929 року, котра приїхала до міста отримувати вищу медичну освіту з малолітнім сином, бо ні чоловік, ні батько не захотіли займатись його вихованням попри свою обізнаність у створенні «нової жінки» та партійні статуси. Більше того, вони ж їй відмовили й у фінансовій підтримці, а стипендію не надали через подружній статус²⁰. Зрозуміло, що майбутній творець образу Леніна та Сталіна в кінематографі суттєво нагнав мороку (відсутність можливості влаштувати до дитячого дошкільного закладу, смерть сина, розірвання стосунків із чоловіком), та насправді, ця екранна історія була доволі пересічною в ті роки. І ніяке квотування чи обов'язкова присутність представниць жінвідділів у приймальній комісії не допомагали подолати гендерне повсякдення. Оскільки їх завданням було не встановлення гендерної рівності, а не допущення ситуації у професійній стратифікації жінок гіршої ніж до 1917 року.

Під цим кутом зору на всіх рівнях намагались прозвітувати про залучення жіноцтва в усі сфери радянського життя. Приміром, наприкінці 1930 року на Мебельованому заводі в Києві працювало 139 жінок з 501 робітника, до Робфаку відправили 40 осіб, з них 12 жінок, і багато до вечірніх шкіл і малописьменних 32 жінки закріпили на навчання (при цьому ударників серед робітників було 83%, а серед жінок – 100% й позику передплатили на 100%, і яслами задовільно забезпечені)²¹. Та в таких документах не звітували про успішне закінчення та особисті досягнення цих висуванок. До того ж, по-перше, в один рік вийшли дві фундаментальні постанови ЦК ВКП (б) та постановою ВЦВК та РНК СРСР «Про загальне обов'язкове початкове навчання» і про широкомасштабне залучення жіноцтва на виробництво через індустріалізацію та, відповідно, контроль на вищому рівні щодо забез-

печенням матерів-робітниць яслами (сучасні дитячі садочки), а, по-друге, виходить, що кардинальних змін за десятиліття радянська влада так і не досягла, бо єдина відмінність зазначеного звіту від звітів 1920-х років – це 100% «ударництво» та «виконання позики», тобто показники контрольно держави над працевитістю та заробітками, точніше додатковим непрямим оподаткуванням у часи карткової системи та інфляції²².

І знову ж таки, виходить, що всі заяви влади на початку 1920-х про загальну обов'язкову освіту виявились фейком. Цікава статистика Київського міського відділу освіти щодо «стану роботи ліквідації неписьменності в місті Києві та приміської смуги в 1930–31 учбовому році»: всього малописьменних – 5082 осіб (серед них жінок – 1742); неписьменних – 7669 осіб (жінок – 3183), причому за віковими групами: від 16 до 35 років – 5461 осіб, а від 35 до 50 – 2208 осіб²³, тобто виходить, що покоління, яке було головним рушієм і основою більшовиків (саме вони знизили віковий бар'єр на виборах до 18 років; «Губвиконкому надається право зменшувати встановлену вікову норму для певних категорій виборців кожного разу з дозволу Наркомвнустрав²⁴») виявилось менш освіченим, ніж ті, ким опікувалась ліберальна буржуазія. І це ж не якась периферія, а приміська смуга університетського міста з найдавнішими освітніми традиціями. Стає зрозумілим, що успіхи стосовно виховання «нової жінки» були однозначно перебільшені, й згортання мережі жінвідділів у структурах партійних організацій всіх рівнів було точно не на часі. Але для сталінського режиму стали не на часі всі організації, які захищали чи виборювали права будь-якої категорії громадянства, до того ж більшість жінорганізаторок змушені були ставати тими самими «радянськими феміністками», адже патріархальна структура влади в СРСР не просто законсервувалась, а й отримала гендерно-збочену оболонку. Однак, у ідеології на експорт більш затребуваним став саме образ «нової», «розкріпаченої» жінки, тому по регіонам з'являються накази по трудовим: «1) Ліквідувати відсів з сільгоспів дівчат старших груп; 2) в кожній школі м. Києва (103) та 7-ми річках приміської смуги (10) виділити зі стипендіального фонду по одній стипендії ім. 8 березня для дівчат – дітей ударниць робітниць і колгоспниць... [а в установах профосвіти] стипендії ім. 8 березня не менше 2-х у кожному технікумі і т.д.»²⁵.

Повертаючись до сільської місцевості і досліджуючи звіти ОДПУ «Про недоліки в ході кампанії по загальному навчанні та положенню сільського вчителства за матеріалами України, ЦЧО, Уралу та НВК на 26 лютого 1931 р.» (що зберігаються в ЦА ФСБ РФ), з'ясується, що дітей віком до 10 років відносно благополучно охопили навчанням, а от із «переростками» виникли проблеми²⁶. Але ж маємо розуміти, що це лише перше півріччя навчального року після ухвали постанови ЦК ВКП(б) та постанови ВЦВК та РНК СРСР «Про загальне обов'язкове початкове навчання». Хоча подальший аналіз документа скоріше свідчить про поспішність навіть такого висновку. «Сільради багатьох районів ЦЧО і України фактично до проведення всеобучу до цього часу взагалі не приступали... На Україні по 590 комплектам нових шкіл тільки 354 забезпечені приміщеннями... Майже по всіх районах України та ЦЧО з настанням холодів різко знизилась відвідуваність шкіл... Із 113 районів України зимовим одягом кооперація забезпечила всього 6,7% учнів, які її потребують, і взуттям – 7,4%. В окремих районах України відвідування шкіл впало з 92,1% до 20%... У Погребищенському і Полтавському районах школи відвідують 50% учнівства. Те ж в районах: Валковському, М[уровано]-Кривошецькому, Городницькому», до того ж на Полтавщині одяг і взуття заготували розміром на дітей 1–3 роки²⁷. За те, що діти не відвідували школу, батьків штрафували на 2 крб., і навіть ОДПУ визнавало, що стосувалось це в першу чергу бідняків, у яких і так не було коштів на елементарний одяг для дітей, та за великим рахунком і придбати його було не так уже й легко.

В результаті, коли створювали ювілейний статистичний збірник про досягнення радянської влади за 70 років, можна побачити в основному в таблицях 1939-ті і 1940-ві роки, ну і звісно ж 1914 рік. Які цифри приписують останньому – то тема для не однієї ще статті, а от щодо 1939 року, навіть офіційна статистика плачевна. Рівень освіти населення СРСР у віці від 10 років на 1000 осіб: чоловіки – 127, жінки – 90 (по УРСР – 120 осіб без гендерного маркування) і рівень освіти (в тому числі вища та середня повна та не повна) по СРСР робітників – 87, службовців – 546, колгоспників – 18²⁸. Скільки серед останньої категорії було жінок, уже майже немає значення, то про яку професійну горизонтальну і вертикальну мобільність жіноцтва може йти мова, коли в результаті розкуркулення, репре-

сій, військової мобілізації в багатьох селах виникла колосальна гендерна диспропорція, а рівень освіченості був нижчий, ніж до революції.

Формально доступ до освіти дійсно мали всі, й за сталінського режиму була досягнута певна «гендерна рівність», оскільки будь-яка професія не забезпечувала елементарних побутових умов. Як згадував музикант Ілля Розенфельд, батьки якого в Полтаві перебували у привілейованому становищі: мама служила рахівником у в'язниці (службою мами тато був не задоволений, «хоча там щомісячно видають пайок, і жалування вище, ніж в інших закладах»), викладала німецьку на дому і навчалась заочно на «ІНЯзі» в Харкові, а тато, «керуючий міською аптекою і також навчається заочно в Харківському фармацевтичному інституті... до революції він вчився екстерном в Харківському університеті, але закінчити не встиг і отримав диплом «аптекарьського помічника», менше з тим в 1933 році батьків єдиний костюм зовсім перетворився на бахрому «...Але готові костюми в продажу бувають дуже рідко. А пошити на замовлення неможливо – ніяких тканин у продажу немає»; врешті-решт сусідка-продащиця попередила, що їх таки завезли до крамниці, долаючи чергу купили не надто підходящий за розміром, перешивали²⁹. І це родина з однією дитиною, задіяна в трьох абсолютно різних галузях народного господарства!

Насправді, влада не була аж надто вимоглива до рівня освіти, не вагаючись роздавала дипломи будь-якого зразка більш-менш лояльним громадян(к)ам. У 1937–1938 навчальному році Харківський філіал Київського факультету Особливого Призначення Народного комісаріату харчової промисловості в документації має такий аналіз складу слухачів (за навчання вони особисто не сплачували): «81% членів партії, 64% керівних господарських робітників і 18% середньо-командного складу, більша частина слухачів кадрові робітники харчової промисловості зі значним стажем. Але 72% – з нижчою освітою напрямку навчання». При цьому даний заклад готував 37–41% до технікуму, 24–34% підвищення кваліфікації решта до Харчової Академії, ВТНЗ. Зрозуміло, що чисельність жінок була не великою, до речі, як і в партії – в середньому 10%³⁰. З дуже типової анкети однієї зі слухачок дізнаємось: Е. Г. Батманова – 1903 року народження, партстаж з 1924 року, директорка тютюнової фабрики – освіта нижча³¹. І в науці відбувалось те ж саме (тільки з 1934 року слід було мати наукові статті, про дисертації мова пішла пізніше)³². Коли навколо такі «кваліфіковані» кадри, то питання освіти, як ознаки гендерної стратифікації, виглядає пустопорожнім.

Фемінізована професія учителя початкової школи нібито мала маскулінні привілеї, оскільки з 1930 року діяло розпорядження про першочергове постачання учительства нарівні з робітниками. Утім, як зазначали працівники ОДПУ: «Низові радпартпрацівники ігнорують... По 106 районам УСРР не забезпечені відповідною нормою продовольчої і товарного постачання 3783 учителя... Валківський район. Встановлені випадки, коли вчителя через брак взуття ходять у дерев'яних колодках», хоча взимку промтовари – це означало фуфайка та валянки й ті ніколи розподілялись між членами сільради, не доходячи до адресатів, тому цілком логічно фіксувалось, що «...У Бабанському районі за останній час із трудових шкіл *дезертирували* 6 учителів (кол. Уманський округ)»³³, бо життя остаточно перетворилось на фронт.

26 січня – 10 лютого 1934 року на XVII з'їзді ВКП (б) був взятий курс на розповсюдження 7-річного обов'язкового навчання в сільській місцевості, тобто більшість селянок до цього моменту отримали в найкращому випадку початкову освіту, а до села тепер почали масово спрямовувати освітян після вишів. Зрозуміло, що як і з попередньою постановою, реалізація не йшла легко. Наприкінці 1934 року СПО ДПУ УСРР робило зведення про хід прийому переселенців в Україні (в 1933 році більшовицька влада активно переселяла мешканців РФСР, БСРР на Південь України): «Відносно охоплення дітей переселенців школами, в багатьох колгоспах нічого не робиться. Лише в деяких місцях виділяються при школах окремі групи для переселенців, готуються кадри вчителів... повсюди відчувається нестача підручників російською мовою. У Сахновщинський район з переселенцями прибуло два вчителі»³⁴.

Освіта є невід'ємною складовою соціальної та економічної стратифікації будь-якої людини, а тим більше представниць жіночого гендеру в патріархальному суспільстві. Радянська влада тільки розширила права, які жіноцтво разом із профеміністично налаштованими чоловіками досягли напередодні буремного 1917 року. Головну роль у цьому процесі

зіграла війна, що тривала на українських землях із 1914 до 1921 років і «створювала» гендерні вакансії, особливо в тилу. Мирний час завжди повертає патріархальні пріоритети: тільки офіційне безробіття серед жінок складає 40 %. З іншого боку, офіційні безробітні змушені були отримувати інші професії, тобто ставати декласованими елементами в країні з «гегемонією пролетаріату». І тільки проголошена ВКП (б) політика індустріалізації та колективізації знову затребувала жіноцтво. Тому саме вона, а не освіта, стала головною ознакою гендерної стратифікації не тільки в 1930-ті, а й до смерті Й. Сталіна.

¹ Народное образование в СССР / Под ред. М. А. Прокофьева и др. М.: Просвещение, 1967. URL: <http://www.detskiysad.ru/ped/narod01.html> (дата обращения: 06.07.2017).

² Рябченко О. Л. Студенти радянської України 1920–1930-х років: практики повсякденності та конфлікти ідентифікації. Харків: Видавництво ХНАМГ, 2012. 455 с.

³ Вороніна М. С. Професійна освіта як ознака гендерної стратифікації жінок у промисловості Харківської губернії (в др. пол. XIX – на поч. XX ст.) // Збірник наукових праць. Серія «Історія та географія». Вип. 9. Харків, 2002. С. 33–38.

⁴ Вороніна М. С. 8 березня та більшовики в 1917–1924 рр. (Геортологічне дослідження) // Українознавчий альманах. Вип. 6. К.: Видавець ПП Лисенко М. М., 2011. С. 75–79.

⁵ Кудлай О. Б. Українська Центральна Рада. Протоколи II–IV сесій. Документи. (Квітень–жовтень 1917 р.). К.: Інститут історії України НАН України, 2015. С. 62

⁶ Осташко Т. С. Товариство шкільної освіти. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Tovarystvo_shkilnoi (дата звернення: 07.08.2017)

⁷ Соловей Д. Розгом Полтави. Спогади з часів визвольних змагань українського народу. 1914–1921. Вінніпег, 1974. С. 136. URL: <http://histpol.pl.ua/ru/biblioteka/ukazatel-po-nazvaniyam?id=4844> (дата звернення: 07.08.2017)

⁸ Кобченко К. Освіта жінок як форма емансипації: приклад Наддніпрянської України (середина XIX – початок XX століття) // Українські жінки у горнілі модернізації / Під. заг. ред. Оксани Кісь. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2017. С. 56–57.

⁹ Доклад о работе отдела работниц при Сумском комитете партии (большевиков) Украины. Март 1920 года // Трудящиеся Сумщины в борьбе за власть советов (1917–1920 гг.) Сборник документов и материалов. Сумы, 1957. С. 232–233.

¹⁰ Сапронова О. Особливості розвитку вищої педагогічної освіти в УСРР (1920–1935 рр.) // Бердянські педагогічні курси та педагогічний технікум (1920–1935 роки) / Упорядники: І. І. Ліман, В. М. Константінова // Матеріали з історії Бердянського державного педагогічного університету. Том III. К.: «Освіта України», 2008. С. 12.

¹¹ Бердянські педагогічні курси та педагогічний технікум (1920–1935 роки) / Упорядники: І. І. Ліман, В. М. Константінова // Матеріали з історії Бердянського державного педагогічного університету. Том III. К.: «Освіта України», 2008. С. 32–34.

¹² Там само. С. 74–75.

¹³ Там само. С. 357–358.

¹⁴ Єфіменко Г. Соціальне обличчя вчителства УСРР // Нариси повсякденного життя радянської України в добу непу (1921–1928 рр.): Колективна монографія / Відп. ред. С. В. Кульчицький: В 2 ч. Ч 2. К.: Інститут історії України НАН України, 2010. С. 22–23.

¹⁵ Національний перепис робітників та службовців України (жовтень–листопад 1929 р.) / За ред. І. Злагопольського. Всеукраїнська рада професійних спілок. Х.: Український робітник, 1930. С. XVI.

¹⁶ Україна в цифрах. Популярна бібліотека ЦСУ УСРР. Харків, 1927. С. 5.

¹⁷ Маркова С. В. Суспільно-політичні зміни в українському селі у контексті формування комуністичної системи (1917–1933 рр.): автореф. дис. д-ра іст. наук. Чернівці, 2016. 38 с.

¹⁸ Бердянські педагогічні курси... С. 98, 169, 213.

¹⁹ Рябченко О. Л. Студенти радянської України ...

²⁰ Лабур О. Київська кінофабрика ВУФКУ та фільм О. Каплера «Право на жінку»: історія однієї заборони // Київські історичні студії : наук. журнал / Київ. ун-т ім. Б. Грінченка; редкол.: Щербак В., Михайловський В., Салата О., Марочко В. [та ін.] К.: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2017. № 1. С. 146–152.

²¹ Державний архів міста Києва (далі – ДАК) Ф. Р-326. Оп. 1. Спр. 56. Арк. 3.

²² Вороніна М. С., П. Ангеліна, М. Демченко та ін. Українська еліта 1930-х чи ні? // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. Запоріжжя: ЗНУ, 2014. Вип. XXX-VIII. С. 157–161.

²³ ДАК. Ф. Р-4. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 1.

²⁴ Державний архів Харківської області (далі – ДАХО). Ф. Р-408. Оп. 2. Спр. 261. Арк. 109.

²⁵ ДАК. Ф. Р-4. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 30–31.

²⁶ Советская деревня глазами ВЧК–ОГПУ–НКВД. 1918–1939. Документы и материалы. В 4-х т. Т. 3. 1930–1934 гг. Кн. 1. 1930–1931 гг. / Под ред. А. Береловича, В. Данилова. М.: РОССПЭН, 2003. С. 642.

²⁷ Там само. С. 643.

²⁸ Народное хозяйство СССР за 70 лет: Юбилейный статистический ежегодник / Отв. за выпуск Л. А. Уманский. М.: Финансы и статистика; Государственный комитет СССР по статистике, 1987. С. 524–525.

²⁹ *Розенфельд И.* В зеркале памяти. Часть 1. На берегах реки детства (слайды памяти). URL: <http://histpol.pl.ua/ru/biblioteka/ukazatel-po-nazvaniyam?id=7912> (дата звернення: 04.08.2017)

³⁰ ДАХО. Ф. Р-1732. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 4.

³¹ Там само. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 79.

³² *Вороніна М. С.* Проблема мотивації більшовичок у виборі професійної діяльності після встановлення радянської влади // Збірник наукових праць. Серія «Історія та географія» / Харківський національний університет імені Г. С. Сковороди. Харків: Майдан, 2012. Вип. 45. С. 15–20.

³³ Советская деревня глазами... С. 644–645.

³⁴ Советская деревня глазами ВЧК–ОГПУ–НКВД. 1918–1939. Документы и материалы. В 4-х т. / Т. 3. 1930–1934 гг. Кн. 2. 1932–1934 гг. / Под ред. А. Береловича [В. Данилова]. М.: РОССПЭН, 2005. С. 677.